

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Адамець Надії Вікторівни

„СЛОВОВІРНА ПАРАДИГМАТИКА ДІЄСЛІВ РУХУ

В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ”

(Івано-Франківськ, 2016. – 270 с.; основний корпус 182 с.), подану до захисту

у спеціалізованій вченій раді К 20.051.02 у ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” МОН України на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності

10.02.01 – українська мова

Актуальність аналізованої дисертації визначується тим, що вивчення словотвірної парадигматики дієслів руху в сучасній українській мові на засадах основоцентризму розкриває їх словотвірний потенціал і водночас вияскравлює статус їх похідних у загальному словотвірному просторі та визначає їх реченнєвотвірні інтенції. Заявлена праця засвідчує тяглість української дериватологічної традиції з її провідними вітчизняними науковими центрами й школами, одна з яких пов'язана з ім'ям професора І.І. Ковалика й послідовно розбудовувана професором В.В. Грещуком та його учнями.

Цілком коректно сформульовано мету дисертації, що передбачає вияв і характеристику структурно-семантичних особливостей словотвірних парадигм, твірною базою яких є дієслова з семою руху в українській мові (с. 7). Заявлену думку цілком логічно доповнити тезою про опертя такого студіювання на постулати основоцентризму як словотвірної теорії, адже це наголошено у визначенні теоретичного значення дисертації: «Підсумки дослідження сприятимуть підготовці фундаментальних праць із основоцентричної дериватології та створенню концептуальної моделі словотвірної парадигматики дієслова в сучасній українській мові» (с. 8).

Наведені 6 завдань вичерпно конкретизують поставлену мету й покроково подають розгортання аналізу основної проблеми. Надто смним є

2 завдання: «визначити актантні та сирконстантні рамки й встановити типи валентності, властиві вихідним одиницям» (с. 7), оскільки ні в дисертації, ні в авторефераті не сформульовано концептуальні засади внутрішньореченневих сирконстантних рамок загалом та аналізованих похідних зокрема, та й зрештою, чи можна про такі говорити.

Дисертація чітко структурована. Вона складається з Переліку умовних скорочень, Вступу, трьох розділів і висновків до кожного з них, загальних висновків, Списку літератури, Додатків. У Вступі (сс. 5-9) традиційно схарактеризовано обов'язкові компоненти наукового студіювання такого зразка – новизну, актуальність, мету, завдання, теоретичне й практичне значення, а також з'ясовано джерельне й методологічне підґрунтя виконаного дослідження та ін. Розділ перший «Дієслова руху як підґрунтя для словотвірних трансформацій» (сс. 10-50) зорієнтований на висвітлення поняттєво-термінологійного апарату дисертаційної проблеми, зокрема понять *словотвірне гніздо*, *словотвірне значення*, *словотвірна парадигми* і под., водночас простежено методологічні засади аналізу словотвірної парадигматики дієслів руху в сучасній українській мові. Добре було б доповнити перелік висвітлюваних понять також і дефінуванням *словотвірної категорії*, що можна було б логічно застосувати в аналізі надзвичайно показового й багатого матеріалу.

У другому розділі рецензованої дисертації «Реалізація словотворчої спроможності дієслів із семою каузації руху» (сс. 51-101) ґрунтовно студіювано словотворчу спроможність дієслів сумісного суб'єктно-об'єктного руху (сс. 51-85), дієслів із семою тактильно-дистанційної (сс. 86-92), тактильно-локальної (сс. 92-99) каузації.

Третій розділ «Структурно-семантичне моделювання дериваційних блоків дієслів власне суб'єктного руху» (сс. 102-172) має своїм завданням дослідження словотворчої спроможності компонентів лексико-семантичної групи «Рухаючись, змінити своє місцезнаходження» (сс. 102-159) і дериваційного потенціалу дієслівних лексем із семою локальної автокаузації

руху (сс. 159-171). Відповідно до поставленої мети й актуалізованих завдань, методологічної основи дослідження розгляд словотворчої спроможності компонентів лексико-семантичної групи «Рухаючись, змінити своє місцезнаходження» диференційовано на три менші підгрупи з опертям на середовище, де наявний такий рух: наземне переміщення, рух у водному середовищі та рух повітряному просторі (с. 102). Щоправда, наявні окремі термінологічні неузгодження: то лексико-семантична група «Рухаючись, змінити своє місцезнаходження», то через два рядки в тому ж абзаці її названо уже макрогрупою: «Абстрагованим ядром цієї макрогрупи є лексеми *рухатися 2 ... та переміщатися 1...*» (с. 102). Як найбільш актуалізоване наземне переміщення в межах студійованої лексико-семантичної групи «Рухаючись, змінити своє місцезнаходження» має найчисленніший лексемний вияв і послідовно внутрішньо структуровано виділеними 10 синонімічними рядами, з-поміж яких кожний ряд має власну специфіку щодо лінійно витворюваних похідних. Істотним є заявлене висновкове твердження: «...здійснений аналіз словотворчої спроможності компонентів мікрогрупи показав, що похідні адвербіального блоку є релевантними для СП твірних *ходити 1, їздити 1 та ступати 1 / ступити 1*» (с. 114), хоча воно вимагало попереднього коментування на зразок: як зреалізовується така адвербіальна похідність, у чому полягає специфіка їх синтагматики. Адже в цьому разі обов'язковою має поставати вторинна внутрішньореченнева синтаксична позиція, що набуває статусу регулярної й поступово виступає системною, набуваючи в таких виявах лексикографічного тлумачення.

В окрему мікрогрупу виділено дієслова, що реалізують значення початку суб'єктного руху: *відправлятися 1 / відправлятися 1* та ін., що містять сему інтенсивності, котра за значущістю є нижчою щодо семи старту. Останнє є достатнім аргументом для зарахування таких і подібних дієслівних твірних до мікрогрупи «Початок руху суб'єкта». Гіпотетично мотивованим є доповнення заявлених лексем дієсловами зразка *лижувати* (\approx *лижуватися*) і под. Викінченим є розгляд дієслів лексико-семантичної групи «Рухаючись,

змінити своє місцезнаходження» зі семантикою *наземного переміщення* з внутрішнім розмежуванням таких лексем на похідні зі значенням «Рухатися, ступаючи ногами чи їдучи» (313 похідних), «Рух без мети та напрямку» (121 похідна лексема) та ін., у межах кожного різновиду похідних встановлено кількість похідних, частиномовні вияви останніх, проаналізовано особливості вияву відповідних словотвірних значень.

Виникають деякі дискусійні міркування щодо окремих авторських думок. Так, говорено, що до центру семантичного поля руху «належать слова, які не містять супровідних сем (нема додаткових семантичних маркерів “час”, “звук”, “безцільність руху” і под.)» (с. 25). Останнє аргументовано низкою дієслів, з-поміж яких наявні і *лазити, повзти, повзати, гнати, ганяти* (с. 25). Аналізовані лексеми інколи важко кваліфікувати як такі, що однозначно позбавлені семантичного маркера “безцільність руху”, пор., наприклад, ілюстрацію із СУМу: *Професор лавив тоді по палісадничку ... ловив земляну жабку* (Ю. Яновський) (СУМ, 4, с. 436).

Дисертацію виконано кваліфіковано, основні теоретичні й практичні засади висвітлення досліджуваної проблеми не викликають принципових заперечень. Водночас виникають окремі дискусійні міркування, що швидше спричинені чи то лаконічністю викладу, чи то прагненням авторки окремі моменти аналізу імплікувати.

1. Одним із найдискусійніших питань, поза всяким сумнівом, слід уважати проблему валентності, що попри численні студіювання й сьогодні вимагає узагальненого висвітлення, врахування особливостей її реалізації на різних мовних ярусах. Наявне в дисертації прагнення поєднати теоретико-граматичне її тлумачення з особливостями словотвірної чи словотворчої реалізації можна лише вітати, але на такій стежці завжди на дослідника очікують несподіванки, суперечності та ін. Узагальнено-висновкове твердження про сирконстантний простір студійованих дієслів як вияв їх векторної, темпоральної, інтенсивно ступеневої або мірно ступеневої

валентностей (с. 174) радше можна віднести до синтагмального оточення чи сполучувального потенціалу таких лексем, де контактні слова реалізують відповідну семантику. На останніх ґрунтовано регулярну появу похідних, що репрезентують просторові, часові й кількісні трансформації. Логічно це впливає і з аналізу дієслів із семою руху встановлення, крім векторної, ще й інших валентностей зразка темпоральна і под. Аналізуючи одну із мікрогруп, Н.В. Адамець наголошує: «Взаємодія векторної та темпоральної валентностей твірних спостерігається в похідних дієсловах *зайти Іа* та *заїхати¹ Іа* (СЗ “*переміститися куди-небудь ненадовго*”), порівняймо в контексті: [Орест]: *Я, може, згодом прийду, мені справді треба до матері зайти на який час* (Леся Українка)» (с. 105), але в цьому та подібних випадках краще говорити про сполучуваність дієслівних лексем, адже валентність ґрунтована на протиставленні предикатних і непередикатних лексем, де активна валентність притаманна першим, а пасивна – другим. Лексеми непередикатної семантики заповнюють семантичні гнізда предикатних. Темпоральні ж синтаксеми справді є одним із найрегулярніших класів рамкових детермінантів, подаючи ті чи ті часові обставини реалізації дії. За таким твердженням і локалізатори, і темпоратори є специфікаторами перебігу дії чи вияву стану. Водночас актуальним є, за твердженням Г. Гійома, онтологічне диференціювання часу й простору, оскільки в простір можна повернутися, а час – динамічний, тому, витворюючи спільно часопросторову єдність, ці поняття є протиставлені, зокрема у валентних виявах. Покликання на окремих лінгвістів для аргументування твердження про виділення пропозитивної, темпоральної, інтенсивно-ступеневої та інших валентностей (Ю.Д. Апресян, Т.С. Морозова) не може поставати достатнім, бо ж пропозитивна валентність – це заповнення семантичного гнізда предикативно-підрядною частиною, а темпоральна – зорієнтована на окреслення певної пропозиції, пор.: думку Н.В. Адамець: «Темпоральна валентність полягає в здатності твірних поєднуватися з часовими конкретизаторами, наприклад: *Лев тівроку бродив* привидом під вікнами

Ксенії, поки та не вийшла до нього на перше побачення (С. Талан)» (с. 118), продовжуючи: «Часові модифікації маніфестовані трьома словотвірними значеннями», тож мова справді про модифікації: почати рух, здійснювати рух якийсь час, завершити рух. У цьому разі доцільно було говорити про реалізацію похідними не валентнозумовленого потенціалу, а синтагмальної позиції чи регулярних модифікаційних моделей.

2. Напевно, категорію каузативності (с. 25) варто витлумачувати услід за авторитетнішими дослідниками, ніж констатовані, та й кандидатська праця І. Наумової, на яку зреалізовано покликання, з'явилася ще в 1967 році, а згодом активізувалася функційно-комунікативна, когнітивно-концептуальна теорія каузативності – каузальності, що істотно доповнили розуміння останньої (В.О. Плунгян, І.В. Ступак (Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах : монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – 470 с.), О.О. Холодович та ін.).

3. Виникає також питання і щодо запропонованого Показчика дієслівних лексико-семантичних варіантів у Додатку Б (сс. 205-248), зокрема про його джерельну базу – це власне-авторське тлумачення аналізованих значень чи показчик має підґрунтям чинні словники української мови. Очевидно, подібне треба було спеціально зазначити, тому що спочатку можна сприйняти такий Показчик як відбиття чи інвентар лексикографічно уже дефінованих аналізованих лексико-семантичних варіантів, водночас ґрунтовне вивчення Показчика свідчить про те, що низка констатованих у ньому лексико-семантичних варіантів дієслів зі значенням руху відсутня в наявних словниках (пор., наприклад, *чвалувати* (с. 243) та ін.). Репрезентативність такого показчика, а також наведені кількісні показники істотно посилює б звернення або до Українського національного лінгвістичного корпусу (<http://lcorp.ulif.org.ua/LSlist/>), або ж створення власного Експериментального науково-дослідницького корпусу текстів, що активізувало б доступ до надзвичайно цікавого студіювання і водночас зняло

б низку питань про формування відповідної бази кількісних характеристик дериваційної спроможності твірних показників у таблицях Б. 1 – Б. 15 (с.с 249-258) та кількісної репрезентації окремих словотвірних значень у таблиці Б. 16 (с.с. 259-266).

До часткових зауваг слід віднести окремі технічні недогляди: 1) у рубриці Структура роботи заявлено про 178 с. основного корпусу дисертації, а в самій роботі є 182 с. основного корпусу тексту; 2) сплутування відмінково-граматичних форм: *появи*, а треба *поява* (с. 10); 3) невдалий переклад: «відображає підсумки реченнево-розумової, пізнавальної та номінативної діяльності» (с. 10) з О.С Кубрякової, а треба – *мовленнево-мисленневої* чи *мовленнево-розумової*; відхилення від усталених норм чергування у – в: *В межах СГ* (а треба *У межах* (с. 12); неправильні ініціали дослідників: Є.В. Кузнецова (с. 26) – Ера Василівна, а також стилістичні відхилення: а) прихильність до дещо знижених стилістичних форм на зразок *парадигматичних, синтагматичних* замість *парадигмальних, синтагмальних* (с. 12 і далі); б) щільність повторів того самого слова, пор.: *вжиток лексеми визначається в межах контексту з восьми слів*, замість *мотивована, зумовлена* (с. 13); *яка* (с.с. 13-4) у шестислівному контексті – замість *яка – котра – що*; надлишок пасивних похідних: *визначається* (с. 12), *виявляється* (с. 13), *породжується* (с. 14) і далі; в) плеоназм в окремих термінах: *живі істоти* (с. 18); надто частотне вживання слів *типу* замість *зразка, ряд* – замість *низка*; зайві розділові знаки: *...які об'єднані спільністю змісту, і відображають поняттєву* (с. 22); використання вставних сполук *зразка як правило* (с. 23, 24 і далі) в ущільненому тексті замість *зазвичай, здебільшого*; не завжди мотивовані тлумачення похідності: *приплентач* від *плентатися* (с. 115), швидше від *приплентатися*.

Добре було б до аналізованої праці додати Словник основних понять і термінів, що істотно полегшило б сприйняття висвітлюваної проблеми, пор., наприклад: *базема, дериваційна антиципація* і под., зняло б питання про

доцільність окремих термінів на зразок *вербальний* блок (с. 130) – мова про словесний чи дієслівно-похідний, тоді краще *вербативний* або *вербумний*.

Наявний у дисертації Список використаної літератури вельми репрезентативний – 188 позицій наукової літератури, хоча чомусь зовсім відсутні окремі студії, прямо пов'язані з досліджуваною проблемою, зокрема Олесі Володимирівни Мартіної (Семантико-синтаксична структура речення з інтерперсональними дієсловами: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук, спеціальність 10.02.01 – українська мова. – Київ, 2007), Альбіни Григорівни Рижкової (рос. Словообразовательные парадигмы непроеизводных глаголов в современном русском языке: дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук, специальность 10.02.01 – русский язык. – Москва, 1997 (<http://cheloveknauka.com/slovoobrazovatelnye-paradigmy-neproizvodnyh-glagolov-v-sovremennom-russkom-yazyke#ixzz4SXe6jHdV>) (10.12.2016) та ін.), не кажучи про дослідження Сергія Володимировича Важніка, Бориса Олександровича Абрамова та ін.

Міркування, побажання та окремі зауваги, зроблені в офіційному відгуку про дисертаційну роботу, не стосуються її концептуальних положень, мають характер рекомендацій і не зменшують наукової ваги дослідження.

Подана до захисту дисертація Надії Вікторівни Адамець має належний теоретичний і прикладний рівні виконання, відповідну наукову культуру аналізу й опису матеріалу, значну кількість належним чином зібраних, систематизованих і класифікованих фактичних даних. Робота є цілком завершеним самостійним науковим аналізом. Її результати, безперечно, мають не тільки теоретичне значення, але й практичне значення. Висновки цілком логічні, вони повністю узагальнюють виконаний аналіз та окреслюють перспективу дослідження проблеми. Загальні висновки дисертації не дублюють часткові висновки до окремих її розділів.

Зміст автореферату адекватно відбиває основні положення відповідних структурних компонентів (вступу, розділів і висновків) дослідження. Визначальні ідеї дисертації, робоча гіпотеза студійованої наукової проблеми

вичерпно апробовані на різного рівня і статусу науково-теоретичних конференціях і наукових семінарах. Із заявленої проблеми авторка опублікувала достатню кількість статей – 7, 6 із яких – у ліцензованих ДАК МОН України фахових виданнях та одна – в закордонному міжнародному виданні. Прочитання цих публікацій переконує, що концептуальні положення дисертації знайшли належне висвітлення в них. Авторка повною мірою використовує напрацювання цих публікацій у структурі своєї роботи, що, на жаль, не підтверджено ні відповідними покликаннями і не відбито в Списку використаної літератури (с. 183-201). Особливу вагу мають додатки, в яких наведено покажчик дієслівних лексико-семантичних варіантів (Додаток А, сс. 205-248) і подано кількісну характеристику дериваційної спроможності твірних (Додаток Б, сс. 249-270) за встановленим авторкою диференціюванням мікрогруп та підгруп. І ще одне, надзвичайно важливе для дисертації з лінгвістики. Показово, що для такого зразка студій надзвичайно важливим є розмежування наукової літератури, джерельної бази, що відбито в Списку використаної літератури, Джерелах ілюстративного матеріалу (с. 205), Лексикографічній базі (сс. 202-204).

Опонована дисертація «СЛОВОВІРНА ПАРАДИГМАТИКА ДІЄСЛІВ РУХУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ» повністю відповідає вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України до праць, поданих до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова, а її авторка, Надія Вікторівна Адамець, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук з відповідної спеціальності.

Член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального та
прикладного мовознавства і слов'янської
філології Донецького національного
університету імені Василя Стуса

А.П. Загнітко

